

ARISTOTELES ve SOKRATES'TEN ÖNCEKİLER ¹

Joachim Ritter, İstanbul

I

1. Diels'ten buyana genel olarak İsa'dan önce 6. ve 5. ci yüzyıllarda Küçükasyada İyonyada, sonra aşağı İtalyada yaşamış filozoflara "Sokrates'ten Öncekiler" demek âdet olmuştur. Ancak içeriği bakımından bu sözün asıl mânasını, yani bu ilk filozofların biryol klâsik attika felsefesinin öncüleri olduklarını, sonra klâsik felsefenin İyonyalılarla birlikte tarih sahnesinde gözükken düşünüşün bütünlenmesi demek olduğunu belki son olarak Hegel (en son 1829/30 da Berlinde verdiği) "Felsefe Tarihi üzerine dersler" inde tarihî yorumların dayandığı özlü ilke diye kullanmıştır. Gerçi Hegel bu "Sokrates'ten Öncekiler" deyimini kullanmış değildir, ama ona göre Platon'la Aristoteles'in felsefesi genel olarak Yunan felsefesinin bütünlenmesi, onun klâsik formu demek olduğu için, bu felsefenin İyonyadaki kaynağını ve başlangıcını onunla olan iç-bağlantısmdan kavrar. Onca daha çok Aristoteles felsefesi bütün o zamana kadarki gelişmeyi içine alır; Hegel bu felsefeye bu gelişmenin "bütünlenip bilimleşmesi" der; başka bir deyimle o "şimdiye kadarkinin birleşmesi, kaynaşması" dır. Aristoteles için de kendi düşüncesi daha önceki öğretilerin "zaruret ve hakikati" tarafından belirlenmiştir. Onun düşüncesi de ilk filozoflarla birlikte ortaya çıkan problemleri ele alıp çözmeye çalışır.

Bununla ilgili ikinci bir mesele daha var. Hegel Sokrates'ten önceki filozofları anlatırken onlardan kalan parçalardan bol bol faydalanır. Daha sonraki araştırmacılar Doxographie geleneğiyle doxographie'ların yorumlamasından kurtulmaya çalıştıkları halde, Hegel için asıl dayanak doxographie'dir. Bu geleneği kuran Aristoteles'tir; Aristoteles ilkin eskileri "bile bile, hem de esaslı bir şekilde incelemiştir". Mesele kendimizi "ona bırakabilmekte": "Yunan felsefesi için Metafizik'inin ilk kitabını alıp in-

¹ Bu yazının dip notları için, almanca metne başvurulması rica olunur.

celemekten daha akıllıca bir şey olamaz". Görüldüğü gibi, Hegel Sokrates'ten öncekileri yorumlarken Aristoteles'in otoritesine bile bile bağlı kalıyor. Ayrıca Hegel Aristoteles'in, (o derin, o köklü zekânın) "doğru anlamamış" olduğunu iddia eden, üstelik "bilgiç geçinen bazı keskin-görüşlülere" karşı cephe alır. Görülüyor ki, Hegel'e göre Aristoteles'in otoritesi su götürmez; onun bu otoriteden şaşmaması, felsefenin iç-birliğine, Platon'la Aristoteles tarafından bütünlenmiş olan birliğine inanmasındandır. Hegel felsefe tarihini bir tarihçi olarak okutmamıştır; onun bütün kaygusu, (anayurdu Yunanistan olan) bir-felsefe düşüncesini, bu bir-felsefeyi feda edip onun iki bin yılı aşan geleneğiyle olan bağları koparıp atmağa hazırlanan bir devirde yeniden canlandırmaktır. Aristoteles'e karşı çevrilen tenkitçi keskin-görüş, Hegel'e göre, bu bağları koparışın belirtisidir. Böyle bir görüş felsefenin tarihî birliğini kavrayamaz artık, çünkü onun için bu birliği kuran manevî ilkenin bir mânası kalmamıştır. İki kuşak sonra Wilhelm Dilthey felsefe tarihçisinin geçmişin sistemlerine bir yıkıntı yığımına bakar gibi baktığını söyler. Hegel'in kalktığı "Geist birliği" dağılmış bulunuyor.

2. Böylece Sokrates'ten öncekiler de tarihî ve felsefî bir mesele haline gelmiştir. Bu alanda yapılan araştırmaların dış bakımdan ereği, elimize geçen parçalardan kalkarak, gerek Aristoteles'in, gerekse ondan sonra gelenlerin öğretisi geleneği karşısında tenkitçi bir bağımsızlıkla Sokrates'ten öncekilerin öğretilerindeki kökel mânayı yeniden meydana çıkarmaktır. Yalnız ne var, bu alandaki tarihî araştırmayı kimıldatan hareket klâsik geleneğin dağılmasıdır; batı felsefesinin kaynaktaki özünün ne olduğu sorusu da bu çözülmeye çıkmaktadır. Eğer Platon'la Aristoteles öğretilerinde felsefî düşüncenin o zamana kadarki gelişmesini toplayıp bütünleyen klâsik Yunan filozofları sayılamazlarsa, Yunan felsefesinin Yunanlı olan yönü nedir? 1873 de ("Tragedya'nın Doğuşu" ile birlikte) Friedrich Nietzsche'nin "Yunanlıların Tragedya Çağında Felsefe" adlı eseri ortaya çıkar. Nietzsche henüz bir filolog olarak yazmaktadır. Maksudu tenkitçi bir tavırla kötü (klâsik) geleneği aşmaktır; Thales'ten Demokritos'a kadarki filozof tipi bu gelenekte tanınmaz hale gelmiştir, onu biraz daha belirtmek gerek. Bunun gerisinde klâsik geleneğe, onunla birlikte Aristoteles'in otoritesine karşı gelme var: "Hele Aristoteles'in bu kimseler (eski tip filozofların) karşısında gözleri başında yok samırsınız; hani bu eşsiz filozoflar boşuna yaşamış gibi gelir insana". Aristoteles'le başlayan Doxographie geleneği eskilerin öğretilerini muhafaza etmemiş, onları örtmüş, gizlemiştir. Tarihî filolojik tenkit formu altında Nietzsche'nin kökel felsefî yönsemesi dile gelmektedir. Onun istediği, klâsik "sok-

ratik" felsefeyle onun gelenegini yıkıp Yunan felsefesinin gömülü kalmış olan kökel özünü meydana çıkarmak, böylece onu düşünce hayatı imkânı olarak yeniden günümüze maletmektir.

Nietzsche'de görüldüğü gibi, Hegel'in ölümünü takip eden dört on yıl içinde klâsik miras etrafında yapılan tartışmayla birlikte "Sokrates'ten öncekiler" meselesi yunan felsefesinin, hattâ batı felsefesinin kökel özü meselesi haline gelmiştir. "Sokrates'ten öncekiler" kavramı Sokrates'cilerin, Platon'la Aristoteles'in Yunan felsefesinin bütünleyicileri olduklarını gösterir. Yalnız Nietzsche için bu görüşün tutar tarafı kalmamıştır artık. Nietzsche'nin "Sokrates'cilere" karşı, onların ilk belirtilerine Elealılarda rastladığımız "varlık felsefesine" karşı açtığı ve delirmesine kadar devam eden savaşta kullandığı ne kadar nefret ve değer-bozma ifadesi varsa hepsi daha bu eserde yer almış bulunmaktadır. Varlık uyduruğuyula (fiktion) birlikte felsefenin kökel mânası da yozlaşır; onun yerine "bir abstraktion kadar kansız" bir hakikat çıkar ortaya. Bundan ötürü, Yunan ruhunun o bozulmuş, attik formunun batı kültürünün manevî temeli haline gelmiş olması gibi bir mutsuzluğu gidermek için, kaynağa dönmek gerek. Onun için Nietzsche eskileri, hele Herakleitos'u, birer yenilik ve yenedoğuş peygamberi diye anar. Örtülü kalmış ne varsa bir imkân olarak yeniden meydana çıkarılmalıdır: "Altıncı ve beşinci yüzyıllar kendi ortaya koyduklarından daha çok ve daha yüksek şeyler vad ediyor gibidir; ama vaatlemekten, haber vermekten öteye gidememişlerdir. Gene de bir tipin kaybı, o güne dek keşfedilmemiş yeni bir üstün felsefi yaşayış imkânının kaybı kadar acı bir kayıp pek azdır". Gerek İyonya gerekse aşağı İtalya filozoflarının öğretilerini yorumlama işinde Nietzsche yeni sonuçlar elde etmiş değildir. İlk filozofların özünü tasvire çalışırken kullandığı kavramlar almalarında yeniliklerinin, romantiklerden alınma olduklarının damgasını taşırlar. Tarihî bakımdan mühim olan, Nietzsche vasıtasıyla Yunan felsefesinin de yeni bir fikir akımına katılmış olmasıdır; bu akım, kökü Herder'e, Rousseau'ya, romantiklere (Schlegel, Novalis) dayanan bir hareket olup, amacı şimdiki hayatın elden giden özünü kaynağa ve kaynağa olana dönmekle tekrar kazanmaktır. Böylece Sokrates'ten öncekiler de felsefi bakımdan klâsik felsefenin feda ettiği, yitirdiği ilk felsefi hakikat definesini bulup meydana çıkarmak amacıyla kazı yapılan bir alan haline gelir. Bunun etkileri günümüze kadar süregelmiştir; Heidegger için de bir yandan insanı varlık içine yerleştirmiş olan Yunan metafiziği öbür yandan bu varlığı örtüp gizlemiştir; "varlığı unutmam" tarihi de bu metafizikle başlar. Sonraki "nihüizm" baştanberi metafiziğin tarihinde nüve halinde mevcuttur. Onun için metafizik tari-

hini, metafizik geleneğini yıkıp felsefenin kaynağına, başlangıcına dönmek, böylece yitirilmiş olanı yeniden günümüze maletmek bahis konusudur.

3. Bu durum karşısında bu derece kökten soru konusu haline getirilmiş olan Doxographie geleneğinin dayandığı temelleri incelemek faydalı (belki de hayırlı) görünüyor. Bu geleneği kuran Aristoteles'tir. Aristoteles'i "eskilerin" öğretilerini toplamağa götüren sebep nedir? Onları nasıl anlamıştır? "İlk felsefe yapanları", "baştakileri" ve "eskileri" incelediği İyonyada doğan felsefenin özünü nasıl kavıyordu?

Meseleyi bu şekilde ortaya koyduğumuz zaman hemen görürüz ki, gelenekle yapılan hararetli tartışmada geleneğin kendisi pek dikkate alınmadığı gibi ne dediğine de kulak verilmemektedir.

II

4. Aristoteles'in eskilerin unutulup gitmiş olan öğretilerini toplamasını bir ilk felsefe tarihi araştırmasının başlangıcı gibi görmek, bunun arkasında da itici olarak bir "belge toplama", bir "eleştirme" ihtiyacı sezilmek âdet olmuştur. Bu, Doxographie, biyografi ve okul-tarihini bağımsız birer bilimsel araştırma dalı sayan Theophrastos ile daha sonrakiler için doğru olabilir. Aristoteles'de ise başka bir şey, hem de bizim pek yadırgadığımız, ama gene de pek özli bir tarzda Aristoteles felsefesinin, hattâ Yunan felsefesinin özüyle ilgili gibi görünen bir şey bahis konusudur.

Biryol Aristoteles ilk filozofların öğretilerini Metafiziğin ilk kitabında, yani metafiziğin temellendirilmesi ile birlikte gözden geçirir. Temellendirmeye Aristoteles, temellendirilecek olan bilimin "araştırılması" der. Biraz ilerde de, kendi "methodos" unu belirlemenin bahis konusu olduğunu söyler. "Methodos" un tam karşılığı metod değildir. Aristoteles'de bu kelimenin büsbütün konkret bir mânası vardır: onca methodos "yol" demektir. Felsefe bir "yoldur", insan bu yoldan gitmekle hem felsefenin bize tanıttığı hakikate katılır, hem de bu hakikate uygun felsefî bir ömür sürer. Aristoteles'deki bu yol tasavvuru baştanberi felsefede yer etmiş bir tasavvurdur; Xenophanes ona "yolun gösterilmesi" der. Parmenides "hakikatten çıkan" yolu, "kamçı yolunu", yokluğa götüren aranamaz yoldan ayırdeder. Üzerinde herşey için aksi yolun da bulunduğu bir yolda şaşkınlık, ne yapacağım bilmiyenler, hem kör hem sağır, dolaşıp dururlar. Metod sözünden Aristoteles bütün bunları anlar; mesele yolu bulup doğ-

rultusunu tespit etmektir. Bunun için de ilkin ereğin belirlenmesi gerekir; teorik bilginin ereği bilen ve arayanın katılacağı (pay alacağı) konudur. Bilginin büyük bir önem taşıdığı yerde insan ilkönce tıpkı bir okçu gibi gözlerini hedefe çevirmelidir; varılacak hedefe ancak böylelikle varılabilir.

Eskilere dönüş işte bu ereğe yöneliş (hedefe nişan alışı) la ilgilidir. Aristoteles'in eskileri incelemekten kasdı Metafiziği temellendirirken araya "tarihî" bir bölüm sokmak değildir; onun eskilere başvurması, onların kılavuzluğu altında konuyu, konuyla birlikte felsefenin yolunu belirlemek istemesindedir. Aristoteles'in kendisi bu hususta iki şey demiştir: "Bizden önce varlıkları inceleme işine girişmiş ve hakikat üzerine felsefe yapmış olanların düşüncelerine başvuracağız". Bu birincisi. İkincisinde Aristoteles niçin eskilere danıştığını açıklar. Biryol bu danışma şimdiki araştırmamız için istifadeli olacak, sonra da elimizdekine, şimdiki methodos'umuza olan güvenimizi arttıracaktır. Yalnız araştırmanın yürütülmesi bakımından ikinci derece yahut dışa ait bir şey değil bu. "Ruh üzerine" (De Anima) adlı eserinde Aristoteles açıkça der ki, "her bakımdan asıl güçlük, araştırmaya güven kazanabilmektir".

Mesele ne? Mesele insanın kendi yolunu güvenilebilir, şaşmaz bir yol yapabilmesinde; bunun için de yolumuzun eski filozofların etrafında toplanmış oldukları hakikata götürmesini sağlamak gerek. Metafiziğin XII. ci kitabının 1. ci bölümünde Aristoteles aynı anlamda ilk filozofları "tanıklar" diye anar. Ona göre, eskiler eserleriyle kendi felsefesinin (Arist. felsefesinin) de onların gittiği yoldan gittiğine, onların başlamış olduklarını alıp devam ettirdiğine tanıklık ederler. Bugünün bilim ve felsefe kavramı içinde ön-dayanağı olmamak (geleneğe dayanmamak) ilkesi de yer alır. Geleneğe dayanmadan düşünmek, daha baştan her türlü ön-yargıdan, her çeşit eskiden kalma görüşten sıyrılarak düşünmek demektir; nitelik Descartes kesin bilginin metodunu elde etmek için, önce ve başta herhangi bir yanılmaya maruz koyumlarla (Setzung) birlikte "opinio vetus" dediği eskiden kalma, vaktiyle geçerlikleri olan öğretilerle kamaları da bir yana bırakır. Aristoteles ise bunun tam tersi yoldan gider. Gerçi o da güvenilebilir (sağlam) bir temel bulmaya çalışır, ama o kendi yolunu sağlamlaştırmak için tam da "opinio vetus" a, eskiden kalma öğretilere başvurur. Aristoteles'in ilk filozoflara "eskiler", yahut "eskidenkiler" demesi bundandır. Descartes'a göre, eski görüş salt eskiden kalma, artık geçmişe malolmuş (gününü doldurmuş), güvenilemez hale gelmiş bir şeydir; böyle bir şey hem düşünceyi bulandırır, hem de onu doğuştan sahip olduğu (doğru) yoldan sapmak tehlikesine maruz bırakır. Aristoteles-

de ise eskiler "atalar" (babalar) dır; onlar geleneğin, eskiden geçer olan şeylerin, muhafaza edilmesi, canlı tutulması gereken şeylerin canlı sembolleridir. Bu sözün (Atalar sözünün), temelini ata-kanunu geleneğinde, ölçüsünü atalar töresinin muhafazasında bulan hayat düzenlerinde yeri vardır. Ne zaman Platon Sokrates'e bir temel hakikat, köklü bir bilgelik söylesetse, çoğusu bunu yaparken Sokrates eski, kutsal geleneklere başvurur; ortaya koyduğu öğretiyi kendi bulmuş değildir, onu eski bilgiye vakıf kimselerden öğrenmiştir; onu rahibelerden duyup almış olup eski zamanların bir deyi'sine başvurur. Aynı anlamda Aristoteles de Metafizikini temellendirirken eskilere başvurur. Eskiler dediği İyonyalı filozoflar için "tanrısal", "saygı-değer", "şaşılmaz-değer" sıfatlarını kullanır. Böylece bu ilk filozoflara başvurulmasında, sözü geçen temellendirmede onlara damnilmasında klâsik felsefenin temelini teşkil eden bir belirlenim dile gelmektedir; ancak bu özelliğın yalnız Platon'la Aristoteles için bir geçerliliğı olduğu sınımlanmalıdır. Felsefe anlamında bilme, eskiden beri, oldum olası insanda, insanın hayat düzenlerinde yer etmiş bir hakikatı muhafaza etme demektir. Baştanberi filozofun yeri (otağı) kenttir, "polis" tir. O ne öğretse, ne gösterse, hep bu kentin kanunlarıyla, atalardan kalma düzeniyle ilgilidir. Thales'in Yunan dünyasına saldığı ün, onun tabiat öğretisinden çok, bir yol gösterici olarak Milet kenti için, bu kentin siyasi düzeniyle alın yazısı için oynamış olduğu role dayanır. "Devlet-adamı" olarak Thales yedi bilgiler'den biriydi. Yalnız bir şey daha var. Filozof gerçi kentinin malıdır, ama kentin mutlu günlerinde değil, asıl kötü günlerin gelip çattığı, eski düzenlerin dağılmaya yüz tuttuğu, (Platon'un deyimiyle) felâket önüne geçilemez bir hal alıp ta bu felâket karşısında "gözleri karardığı" gün kentin malıdır. Neden "eskilere", "atalara" başvurulduğunu anlamak için Herakleitos'un, Xenophanes'in, Sokrates'in başına gelenleri, Pythagorascılar derneğinin hikâyesini, hele Platon'un diyaloglarıyla 7. ci mektubunu karanlık bir arka-plân olarak gözönünde bulundurmak gerekir. Burada başvuru olan şey çökmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunan, hattâ çökmeye yüz tutmuş olan temel-düzendir; tarihte yokolan, pratik hayatta, politik hayatta feda edilen şeyleri felsefî öğretide, sonra ona dayanan eğitim (yetişim) de muhafaza edip canlı tutmak görevi felsefî teoriye düşer. Akademinin ilk bakışta dünyaya uzak gibi gelen hayatını da Platon bu politik mânada anlamıştır; oradaki eğitim eski düzeni yeniden kurmağa hazırlanma, bunun için "uygun anı" beklemedir. Felsefe, polis'in çökmesiyle birlikte yerini ve taşıyıcısını yitirmiş olan temel ile olan bağlantıyı felsefe öğrenenlerin eğitimi sayesinde muhafaza eder.

6. Aristoteles'in "eskilere" başvurusunun gerisinde bütün bunlar var; bu başvurma genel olarak felsefenin bir geleneğı olduğunu gösterir. Aris-

toteles bu gelenek ilkesini açıkça belirtmiştir. İlk filozoflar demek olan "eskiler" de yeni bir konu, yeni bir hakikat bulmuş yahut koymuş değillerdir. Onlar da felsefelerinde oldum olası, eskidenberi insan hayatında ve polis'te yer etmiş olan bir hakikatın geleneğini devam ettirmişlerdir. Met. VII, I 1028 b4 de felsefenin uğraştığı soru "Varolan yahut varlık nedir?" sorusu şeklinde belirlenir. Felsefenin konusunun eleah-platoncu tarifi budur. Felsefe varlığın, yahut varolan olarak varolanın bilgisidir. Aristoteles'in eskilere başvurmasının bir sebebi de onların varolanı doğru temaşa etmiş olmalarıdır. Ne var ki, felsefenin varlık yahut varolan olarak kavramağa çalıştığı konu ilkin felsefe tarafından bulunmuş bir konu değildir. Aristoteles bu konuya "eskiden de, şimdi ve her zaman araştırılan, daima soruşturulan şey" der. Demek ki, felsefe de kendinden daha eski bir geleneğe dayanmakta, onu devam ettirmektedir. Bu her zaman araştırılan şeye, bu felsefenin varlık olarak kavramağa çalıştığı şeye Aristoteles "kuşatıcı tanrısal varlık" da der. Gene Aristoteles'in açıkça belirttiği gibi, felsefe "sonraki" bir düşünüş formu olup o kendisine mistik bir kılık altında "en eskilerden" kalmış olan bir geleneği, bu sözü geçen "tanrısal varlık" la ilgili bilgi geleneğini devam ettirir. "İlk ve en eskilerden mythos kılığında sonrakilere aktarılan bir geleneğe göre... t a n r ı s a l (varlık) bütün tabiatı kuşatır". "Eskiler" denilen ilk filozoflar bile tanrısal bilgelik geleneğini "en eskilerden" devralan "sonrakilerdir". Aristotelesin "en eskiler" dediği - ki bu deyim onda değişmez bir deyimdir - "şairlerdir"; bunlar kuşatıcı tanrısal varlığı dile getirmiş olmak bakımından ilk tanrı-bilimciler (theolog'lar) dir. Şu halde muhafaza ve devamını eskilerin (ilk filozofların) üzerine aldığı gelenek önce şairlerin desteklik ettiği tanrısal düzen geleneğidir.

Buna benzer bir teşebbüse, yani felsefeyi eski bir geleneğe, kökü masal ve mythos'tan geçip sonunda bir "ilk-açılma" (Uroffenbarung), bir "tanrı armağanına" kadar geri giden bir geleneğe dayatma teşebbüsüne Platon'un "Philebos"unda da (16 c) rastlıyoruz. Bir "Armağan" Prometheus vasıtasıyla tanrılar tarafından insanlara gönderildi. Bizden hem daha değerli olan, hem de tanrılara daha yakın oturan eskiler bu armağanı bir "masal" halinde, "varolan herşeyin birden ve çoktan çıktığı" şeklinde nakletmişlerdir. Biraz ilerde - bu sefer felsefe gözönünde tutularak - şöyle deniliyor: "Herşey bu şekilde düzenlenmiş olduğundan, herşeyde bir ide olduğunu her zaman kabul etmeli ve bu ide'yi aramalıyız; zira gerçekten de böyle bir ide olduğunu göreceğiz."

Eskilere başvurmakla Aristoteles, şairlerin mythos'uyla felsefeyi içine alan gelenek-bağını metafiziği temellendirmenin ilkesi yapmış oluyor.

Aristoteles'in - gene Metafiziğin birinci kitabında - felsefî bilgiyi "theoria" yahut "teorik bilgi" diye sunması da bunu gösterir. Felsefî bilgiye "theoria" denmesi ilkin bu bilgiyi pratik bilgiden, sonra sanatlarla ilgili bilgilerden ayırmak içindir. Pratik bilgiler, sanatlarla ilgili bilgiler ihtiyaç ve zaruretin hizmetinde oldukları, nesnelere sırf faydalı, işe yarar olmaları bakımından ele aldıkları halde, "theoria" pratik bir amaç gütmeyen, zaruretin hizmetinde olmayan bir "temaşa" (bakış) dır. "Theoria" nesnelere "bizim-için" ne olduklarını değil, "kendilerinde", varlığın bütünü içinde, kosmos içinde ne olduklarını, yani "varolan" olarak ne olduklarını araştırır. Onun için Aristoteles "theoria" run "hür" ve "zarurî olmayan" bilgi olduğunu söyler. Fikir tarihi bakımından bu kavramın etkisi pek büyük olmuştur; bugüne kadar akademik yani felsefî bilginin, sonra bu büğüeri veren kurumların özleri gereği hür oldukları, hürriyeti şart koştıkları düşüncesi bu kavrama dayanır. Aristoteles için de hür bilginin "theoria" diye vasıflandırılması tanrısal varlık geleneğinin felsefe tarafından devralınmasıyla ilgilidir. Kökel anlamıyla, ilk kavrammca "theoria" Tanrının "tanrısal varlığa", yani herşeyi kuşatan ve Tanrıya işaret eden kosmos'un bütünü içindeki varlığa çevrilmesi demektir. Varolan olarak bu tanrısal varlık felsefî bilginin de konusunu teşkil ettiği, felsefe de Tanrı "theoria" (bakışı) nın yöneldiği şeye çevrildiği için, ona da "theoria" denir, onun için Aristoteles felsefî bilgiye "en tanrısal, en yüce bilgi" der. "Theoria" kelimesi başlangıçta tanrıların şerefine yapılan bayram, şenlik, törenle ilgiliydi. "Theoria" tanrılar şerefine tertiplenen oyunları seyretmek demektir. Zaten daha sonraki doxographe'lar "theoria" mn bu anlamıyla açıkça ilgi kurmuşlar, ayrıca kosmos'un törenli temasası anlamında bu kavramın felsefeye aktarılışını Pythagoras'a atfetmişlerdir. Böylece Aristoteles'deki anlamıyla bu kavram, varlığa çevrilmekle felsefenin, felsefe-öncesi şür geleneğinin konusu olan tanrısal varlık'tan uzaklaşmadığını gösterir. Onun için felsefeye Aristoteles "theologi" yahut "teologik bilgi" demiştir. "Temellendirme" de Aristoteles ilkin mısırlı rahiplerin "theoria" yapmış olduklarına işaret eder. Sonra ona göre, mythos'la felsefenin kaynağı birdir; felsefî bilgeliğin dostuyla mythoslu şiirin dostu bir soydandır.

Tarihî bakımdan Xenophanes'le Herakleitos'tan Platon'un şairleri kovmasına kadar sürüp gitmiş olan o (Platon'un deyimiyle) "uzun" şiir (Mythos) - Felsefe kavgası bütün bunlarla ilgilidir. Bu tartışmada rasyonel denen bir düşünüşün mythoslu bir düşünüşten sıyrılması bahis konusu değildi. Bu tartışmaya daha çok şu tarihî-siyasî meselenin ortaya atılması sebep oluyor: "Şiirle mythos bundan böyle eğitime temellik edebilecek,

sonra siyasî düzenin temelleri, yani temeldeki tanrısal kanun (Nomos) hakkındaki bilgiyi canlı bir forma, taşıyabilir bir forma aktarabilecek durumda mıdır?" F'üozofların buna verdikleri cevap hayır'dır; ama böyle olunca - ki bu nokta çok mühim - o günedek "birçoğunun öğretmenleri" (Herakleitos) olan şairlerin öğretmiş oldukları hakikatin aynını bundan böyle felsefenin öğretmesi, felsefenin bu hakikatin taşıyıcısı ve koruyucusu olduğunu ıspat etmesi gerekir. Gerek tarihî gerekse siyasî yönden Platon'un (o pek atıp tutulmuş, pek yanlış anlaşılmuş olan) filozof-kıralar sözünün gerisinde bunlar vardır. Ona göre, eskiden şairin görmüş olduğu kanun koruyuculuğu görevini artık filozof üzerine almalıdır. Hesiodos'ta şair kıralın yanında yer alır; kanunu şair gösterir, kiral da o kanunu hak gereğince gözetir. Platon'da ise egemenlik yahut kiralğa şair yerine filozof geçmiştir. Aristoteles için bu tartışma bir daha tazelenmemek üzere kapanmıştır. Felsefe biryol herşeyi kuşatan tanrısal varlık geleneğini üzerine aldıktan sonra, Mythos'tan bilgi edinmeğe değmez artık. Mythos'da saklı duran kökel hakikatı felsefe mythos'un örtüsünden sıyrırmış bir kere. Yalnız "theologi" geleneğini devam ettirmek işinin felsefeye geçişini, sonra bunun mânasını Aristoteles belki Platon'dan daha derin, daha muhteşem bir tarzda yorumlamıştır. Mythos'un kendi de daha kökel bir hakikatin sonraki formudur; bu bakımdan mythos bugünedek saklanabilmiş bir kalıntı gibidir. Oysaki bütün sanatlar ve bilgelik muhtemel birçok defalar bulunup yeni baştan yitirilmiştir. Demek ki kendinde varolan hakikat ikide bir ortaya çıkıp kendini insan anlayışına sunuyor. Geleneğin mythos'tan felsefeye geçişindeki pozitif mâna, özlü mâna Aristoteles'e göre buradadır. Şairlerin şiir ve hikâyelerinde insan ve hayvan şeklinde canlandırmış oldukları şeyi felsefe yeniden "hakikat" olarak, yani tek tek varlıklarda mevcut öz-varlık olarak, varolan nesnelere meydana çıkan ve onların "özü" diye anlaşılması mümkün "bütün" olarak düşünür.

III

7. "Bizden önce varlıkları inceleme işine girişmiş ve hakikat üzerine felsefe yapmış olanların düşüncelerine başvuracağız". Bu danışmadan maksat ne? Bundan maksat, "kuşatıcı tanrısal varlığın" ne olduğu sorusunu artık mythos bakımından değil, felsefe bakımından sormak ne demektir, onu gösterip, böylece "eskiler" denilen ilk filozofların "en eskiler" den devralıp devam ettirdikleri geleneğin sürekliliğini sağlamaktır. Burada felsefenin yolu, sonra ereğini gözden kaçırmamanın güven altına alınması bahis konusudur. Eskilere dönüş (başvurma) bir "bugünleme" (Ver-

gegenwaertigung) anlamı taşır; muhafazası gereken hakikat tarihe karışmış bir şey değildir. Bu hakikatın bilgisi şimdi, günümüzde araştırılır. Böylece bir noktayı daha anlamak mümkün oluyor. Felsefe (bugünün felsefesi) eskilerin öğretilerini aşmıştır, bu nokta Aristoteles'e göre su götürmez. Şimdi felsefe yapanlar - Aristoteles'in deyiimiyle "yeniler" - varlığı kavram biçiminde "tümel" (universal) olarak düşünmeyi öğrenmişlerdir. Bu konuda eskilerin hiç bir bilgileri yoktu; onlar bireysel ve duyusal olanı aşamamışlar, onun için de "bütünü" sadece "madde biçiminde", herşeyin çıktığı ilke olarak kavrayabilmişlerdir. Bundan ötürü de eskilerin öğretileri tek tek noktalarda aşılmıştır. Bu öğretiler felsefî düşüncenin ilk uyanış, ilk çiçekleniş çağına aittirler: "İlk zamanlarda felsefe, daha genç olduğu, ilk adımlarını attığı için, herşeyden kekeliyerek sözeder gibidir". Onların büyüklüğü felsefeyi yola sokmuş olmalarındadır, ama gerisini düşünmemişlerdir. Onlardan sonra gelen tabiat filozofları için de aynı şey söylenebilir. Onlar da kavramın açıklığına nüfuz edememişlerdir. Bu bakımdan onlar arada bir iyi bir vuruş yapan acemi eskrimcilere benzerler, bütün acemilerde olduğu gibi bunu yaparken gerçek bir bilgileri yoktur.

İlk olarak Herakleitos varlıkla oluşun birliğini düşünmüştür; doğrusu büyük bir düşünce. Aristoteles gene ilkin (Platon'dan farklı olarak) Herakleitos'un kökel öğretisini sonradan bu öğretinin-sofistler arasındaki - Herakleitos'ular elinde, hele Kratylos'un elinde aldığı şekilden ayırır. Felsefenin ortaya koyduğu meseleyi hiç kimse Herakleitos kadar derin bir şekilde kavramamıştır, ama o bile bu meseleyi bir sonuca bağlamaz. Varlıkla oluşun birliği yüzünden farklılığın pozitifliğini feda eder ve böylece işin ağırlığı altında ezilir. Onca herşey birdir, öyle ki nesnelere arasındaki, örneğin insanla at, iyiyle kötü, varolanla olmayan arasındaki bağ, giyim - kuşam gibi anlamdaş kelimeler arasındaki bağa benzer, aralarında mühim bir fark kalmaz. İkin Empedokles'in sevgi ve kavga öğretisinde bir temel ilke, klâsik felsefe için büyük bir önem taşıyan form ilkesi kendini belli eder; ama bu ilkeyi de Empedokles bir kavram şeklinde düşünememiştir: "Bunu açık bir şekilde söylememiştir". Anaxagoras önce akıl ilkesinden bahseder; Aristoteles'e göre, bu onu bütün ötekilerin üstüne yükseltir ve onu "sarhoşlar arasında bir ayık" gibi gösterir. Ama bu kavramı kullanır kullanmaz görülür ki, Anaxagoras onu sadece yerleşmiş oluş tasavvurlarıyla işin içinden çıkamadığı yerde bir artifice gibi kullanmaktadır. Böylece eskilerin felsefesiyle bu felsefenin onlardan sonra gelen tabiat filozoflarındaki devamı hakkında denebilir ki, bu felsefe kendisinin ortaya koyduğu meselelerden henüz gerçek bir bilgisi olmadan söz etmektedir. Yalnız Aristoteles

teles'in eskilere yönelttiği bütün tenkitler onca eskilerin bugün için taşıdıkları önemi azaltmaz. Onlar ilk adımı atıp çığırı açmışlardır. En güç ilk adımdır, sonra gidilecek olan bütün yolu da bu ilk adım belirler. Üzerinde durulan konuyla düşünce arasındaki bağlantıyı bu ilk adım kurduğundan bütün sonraki adımlar ona bağlıdır. Eskiler ise ilk adımı atıp felsefeyi "tabiatça en saygıya değer olanın bilgisine ve anlaşılmasına" götüren yola sokmuşlardır. Böylece Aristoteles'e göre eskilerin pozitif yönü, kalıcı tarafı neresidir, bunu asıl onun tenkidi kayıtları belirtir; onca eskilerin büyüklüğünü öğretilerinde değil, felsefe geleneğinin göreviyle bu görevi yerine getirmek için gidilmesi gereken yolu belirlemiş olmalarında aramalıdır. Atalardan kalan mirasın korunması, heran canlı tutulması demek olan gelenek, ne Aristoteles'de, ne de genel olarak felsefede Geist'in bugünden kaçıp geçmişe dönmek istemesi, böylece sonradan meydana gelmiş ne varsa yıkıp feda ederek kaynaktaki (başlangıçta) günümüzle bir ilişkisi olmayan bir yenileme araması değildir. Felsefi yönden gelenek "devam ettirme" (sonraya aktarma) demektir; bugünle geleceğin özdeki zenginliği yitirmesine izin vermiyen *M n e m o s y n e*, yani hatırdaki tutuştur. Eskilerin öğretileri bütün o başlangıca has sınırlılıkları, bütün eksiklikleriyle birlikte başlangıca aittirler. Bu bir. Yalnız ikinci bir şey daha var; o da şu: Yolun sonu başını içinde muhafaza etmeli, sonra başta başlanan şeyin bütünlenmesi olmalıdır. Aristoteles'in istediği de bu.

O halde eskiler tarafından bulunup *mythos*'tan felsefeye geçişe önyak olan ilke hangisidir? Bu ilkeyi Aristoteles *A r c h e* (*arche* *pricipium*) kavramında görmüştür. Felsefe "nesnelerin sebeplerinin ve nedenlerinin" bilgisi olmakla *mythos*'u aşmıştır. Felsefe "kuşatıcı tanrısal varlığı" yahut bütünü varolan herşeyin temeli olarak kavrayıp böylece varolan herşeyin sebep ve nedenlerini, daha doğrusu "ilk sebep ve nedenlerini" araştırdığı zaman onu varlık olarak kavrar. Aristoteles'e göre felsefenin konusunun tarifi budur; o bu tarifi eskileri tanık gösterip pekiştirdikten başka, metafiziği yahut ilk felsefeyi temellendirirken ona dayanır. Onca felsefi varlık teorisi Miletlilerle başlar, çünkü onlar tanrısal varlığı "herşeyin temeli" (*arche*'si), "varlıkların ilkesi" diye düşünmeğe çalışmışlardır. Aristoteles'ce onlar ilk olarak tanrısal varlığı *a r c h e* diye anlamış olmak bakımından da "*archaioi*" dirlir.

8. Bütünü yahut varlığı "*a r c h e*" olarak kavramak ne demektir? *Arche* (ilke, temel, sebep) nin ne olduğu ilkin felsefenin başta "tabiat" (*physis*) olarak tanrısal varlığa yönelmesinde dile gelir. Eskiler "fizikçi" yahut "fizyolog" idiler; bunlar tanrısal varlıktan tabiat diye sözedirler. Tabiat "bütün" kavramını içine alır; o tek tabiat, bütün tabiat, aynı olan

ve kalan tabiattır. Aristoteles'in tabiatı vasıflandırmak için kullandığı kavramların başlıcaları eskilerin yazılarından alınmış olsa gerektir: tabiat meydana gelmemiştir, yokolamaz, ölümsüzdür; kuşatıcı bir bütün olup bir dümenci gibi herşeyi yönetir. Ayrıca o tanrısal olandır, Aristoteles ona tanrıyla bir ad verir. Onun Sokrates'ten öncekileri incelerken kullandığı belirlenimler (kavramlar) onlarda "tanrısal kanun" (Herakleitos), "heimarmene" (Herakleitos), "Dike" (Parmenides), "zarurî olan" (Anaximandros), "Tanrı" (Xenophanes), "tanrılarla dolu olan" (Thales) gibi kavramlarla olan bağlantıya işaret eder. Bütün bunlar ilkin fizikçilerin (tabiat filozoflarının) onlardan önce şairlerin öğrettiği hakikatın aynını öğrettiklerini gösterir; onlar da Aristoteles'e göre 'theologlar'dır; çünkü onlar da tanrısaldan sözediyorlar. O halde onların bu tanrısal'ı "tabiat" diye anlamaları ne demektir? Tabiat bütün tabii olarak varolan şeylerin tümüdür. Tabii olarak varolan şeyler ise hayvanlarla onların kısımları, bitküler, sonra örneğin toprak, ateş, su, hava gibi basit cisimlerdir. Tabii olarak varolan nesnelere ortak vasfı, "hareket ve sükûnetlerinin ilkesini kendi içlerinde buldurmalarıdır"; bu gibi nesnelere insanın san'atıyla meydana getirdiği nesnelere kökçek böyle ayrılırlar (bir sandalye yahut bir elbise kendiliğinden meydana gelemez). Sonra tabiat tabii olarak varolan şeylerin temelinde bulunan bütündür, herşeyin temelinde bulunmak bakımından ayrıca bütün bu temele dayanan tabii varlıkların tümüdür. Onun için tabiat biryol kendisinden tabii varlıkların çıktığı yahut meydana geldiği temel olarak anlaşılabilir gibi, onların "özü" olarak da anlaşılabilir. Ancak "temel" (kaynak, kök) olarak tabiatla, "öz" olarak tabiat arasında ne gibi bir bağlantı vardır? Eskiler bu soruyu cevaplandırmamışlar, daha çok tabiatı genel olarak ilk anlamda anlamışlardır. Tabiat kavramının bu eksik gelişmesinde de gene genel olarak eskilerin teori kurmasına çizilmiş olan sınırlar kendini gösterir. Pozitif olan ne? Pozitif olan, mythos'ım tanrısal varlık anlayışının aşılması. Eskiler tanrısal varlığı tabiat olarak düşünmekle, onu şimdi ve burada mevcut olup onlarda bir temel, bir öz olarak kendini gösteren "bütün" olarak kavrarlar. Böylece tanrısal varlığın şairce tasavvurundan onun bilgisine geçilmiş oluyor; onu tabiat olarak kavramak, onu kendisini heran doğrudan doğruya bildirdiği ve gösterdiği yerde aramak demektir. Eskilerin tabiat kavramını sonradan klâsik felsefe "varlık olarak bütün" teorisiyle aşmıştır; Aristoteles de kendi tavrını belirlerken Sokrates'in "Phaidon" da tabiat felsefesiyle yaptığı tartışma'ya dayanır. Ama başlangıç, felsefenin başlangıcı İyonyalıların tabiat üzerine olan öğretileridir, çünkü o günedek mythos biçimi altında tasarlanmış olan "bütün" herşeyin temelinde bulu-

nan a r c h e olarak ilkin bu öğretilerde ortaya çıkar. Felsefenin asıl dayanağı tabiat kavramının kendisi değil, öndeki a r c h e ilkesidir. Principium'un lâtince karşılığı s u b s t a n t i a'dır. Bu kavram Aristoteles'ten bu yana metafiziğin ana kavramı, temel kavramıdır. Bu kavram eskilerin tabiat öğretileriyle birlikte tarihe geçmiştir. Aristoteles'in metafiziği temellendirirken eskileri anması, s u b s t a n t i a (töz, temel) olarak varlık kavramında a r c h e fikrinin saklı olduğunu hatırlatmak istemesindedir; çünkü varlık teorisi olarak felsefe bu fikirle ve bu fikirden ortaya çıkmıştır:

“Zira bütün varolanların çıktığı, meydana gelişlerinin başı ve yok oluşlarının sonu olan şey onlarca varolan herşeyin a r c h e (ilke) sidir; bu arche herşeyin temeli, özüdür... Bu bir tabiat hep vardır:... Bütün öteki şeyler ondan çıkar; ama o hep varolmakta devam eder... Bu türlü felsefenin başı ve önderi olan Thales onun (arche'nin) su olduğunu söyler”. Aynı anlamda Aristoteles Anaximandros'un “apeiron”unu, sonra onun “meydana gelmez, yokolmaz” dediği şeyi de herşeyi kuşatan ve yöneten a r c h e olarak yorumlayıp ardından bu kavramla birlikte şiiir geleneğindeki tanrısal varlık kavramının felsefi bir kılığa büründüğüne işaret eder: “Bu da, fizyologlardan birçoğunun demesine bakılırsa, tanrısal varlıktır”. Felsefe varlığı a r c h e olarak kavramağa çalıştığı gün gelenek tarafından çizilmiş olan yolda yürümeğe devam ediyor demektir.

Şu yakınlarda felsefede a r c h e'den (temel'den, ilke'den) törenli bir dille, yüksek bir dille sözetmek moda oldu. Oysaki asıl mesele, gerek İyonya felsefesinin gerekse klâsik felsefenin a r c h e kavramıyla tanrısal varlığı “olağan”, “günlük” şeylerle, yani tabii olarak varolan şeylerle birleştirip böylece “bütünü” insanın iş hayatıyla, pratik hayatıyla siyasî düzenlerini de içine alan dünya olarak yorumladığımız görebilmektir. A r c h e kavramını Aristoteles 5. ci kitabın başında ele alır. Bu felsefenin ilk kavramıdır. Bu 5. ci kitapla onun ana-kavramları açıklaması çoğu vakit “kavram kataloğu”, kelime anlamlarının salt biraraya getirilmesi gibi anlaşılır. Oysaki felsefenin taşıyıcı kavramlarını Aristoteles kendi bulup koymuş değildir. Felsefe onları “hypolepsis” yoluyla mevcut dilden alır. Felsefenin uğraştığı şeyler (kavramlar) zaten günlük dilde, felsefe-öncesi dilde kullanıldıkları şekliyle belli bir mânâ taşırlar. 5. ci kitapta en önemli kavramların bu dilde yaşayan mânâları açıklanıp geliştirilerek tasdikları felsefi mânânın sınırları belirtilir. Böylece felsefi bir kavram olan a r c h e de hypolepsis yoluyla temellendirilir. Ne zaman insan bir şeyi, bir olayı, bir olguyu “öz” anlamıyla (yahut bugün a r c h e kelimesinin lâtince karşılığı olan p r i n c i p i u m'u kullanmak istersek) “kök” (te-

mel) anlamıyla kavramaya çaişsa, - gerek bilgi gerekse aksiyon bakımından - hep bu a r c h e'yi arıyordur. A r c h e yolda başlangıç, evde temel, gemide omurga, ıspatta hipotez, oğulda baba, savaşta küçültücü sözler, toplumda baştakilerdir. Felsefede araştırıldığı şekliyle bu "oldum olası araştırılan şey" (yani a r c h e) ile tek tek varlıklar arasındaki bağ, başka alanlarda, sonra günlük hayatta "temel" dediğimiz şeyin temeli olduğu şeylerle olan bağlantısı gibidir. Burada artık o (arche) ancak şairce tasarlamamanın ulaşabileceği bir u z a k gibi değil, günlük hayatın duyuları ile insanın hayatına, insanın dünyasına ait olan bir y a k ı n olarak anlaşılır. İşte Aristoteles Thales'in suyu a r c h e diye kabul eden ve onca bir daha ortaya atılmasına imkân olmayan öğretisini böyle yorumlamıştır. Bu öğretilerde Aristoteles ilkin Thales'ten önce mythologların söylemiş olduklarını ele alır: "Kimisine göre, bizim zamanımızdan çok önce yaşamış ve tanrısal şeyleri ilk araştırmış olan en eskiler Okeanos'la Thetis'i meydana gelişin kaynağı sayıyorlardı. Onlara göre Tanrılar su üzerine yemin ederler. En saygıya değer şey en eski olandır, ve en eski şey üzerine yemin edilir". Ancak Thales'te Okeanos'un yerine su geçmekle en önemli dönüş gerçekleşmiş oluyor. Böylece Thales "a r c h e" ile görünüşler (olaylar) arasında bağlantı kuruyor; o günedek mythos halinde tasavvur edileni şimdi - Aristoteles'in deyimiyle - "gözle", bakışla kavrayıyor. Göz duyularla görülebilen şeyleri görür. Thales "en eskiyi" görülebilir şeylerde arar ve onu bu gibi şeylerde görünen a r c h e olarak kavrar. Şairlerin "tanrısal" dedikleri filozofların a r c h e'si haline gelmiştir.

9. Aristoteles eskilerin öğretilerini bir araya topladığı sırada bu öğretiler büyük ölçüde unutulmuş, eski eserler kaybolmuş bulunuyordu. Yalnız bu bir tesadüf değil. Aristoteles gelenek tarihinde üç grup ayırır: "En eskiler" dediği şairler; 'eskiler' dediği İyonyalılar; ve "yeniler". "Yeniler" dediği Platon, Platoncular ve bunların dayandığı İtalyadaki Elealılarla Pythagoras'cılarının okullarıdır. Eskiler - yani İyonyalılar - "bütünü" duyusal nesnelere görünen a r c h e olarak ve böylece maddî bir şey, örneğin ateş, su, hava, v.s. olarak anladıkları halde, yeniler duyusal şeylere gözlerini kapayıp sadece salt kavramın, ancak salt düşünceyle elde edilebilen kavramın, bir de matematik bağlantısının duyusal olmayan genel özünü varlık (arche) diye bilirler. Günümüz için felsefe matematik haline gelmiştir; bu ise formelleştirme tehlikesine yol açar; varlık (öz, arche) duyusal şeylerden, oluş halindeki tek tek nesnelere ayrılmış olur. Bu (Oluş) varlık için, varlığın formel bağlantı-kavramları için önemsizdir, nitelik Elealılar salt düşüncenin tek-yanlılığından ötürü bunu hakikat teorisinin dışında bırakıp varolmama (yokluk) ya irca etmişlerdir. Böylece "eskilerin" gerçekleştirmiş oldukları şekliyle felsefeye geçiş'in kökel mâ-

nası kaybolur gider. Gerçi Platon Varlıkla Oluşu uzlaştırmak istemiş ve Pythagoras'cıların "taklit" kavramı yerine uzlaştırmacı kavram olarak "katılma" (metexis) kavramını ortaya koymuştur, ama "katılma" yoluyla uzlaştırmacı varlık-oluş kavramı (ide) - tekvarlık ayrılığını aşamaz. Onun için Aristoteles Platon'la Pythagoras'cıların "katılma" ile "taklit" in ne olduğu sorusunu cevapsız bıraktıklarını söyler.

Bu çözülmemiş mesele tümelle tikelin birliği anlamında varlıkla oluşun birliği meselesidir. Yalnız bu şu mânaya da gelir: Aristoteles'e göre bu problemin çözülmesiyle felsefenin birliğine kavuşmak, yani İtalya ilkesiyle İyonya ilkesini uzlaştırmak mümkün olacaktır. Aristoteles felsefesini temellendirirken eskilere başvurmakla onların duyuşsal varlıklarda gördükleri a r c h e'yi kendisinin tümel ve form teorisine alır, böylece "eskilerle" yeni felsefenin yanlışlarını düzeltir. İtalya (felsefesi) ilkesiyle İyonya ilkesini uzlaştırır. Eleahlar ve Pythagoras'cılarla birlikte İyonyahların klâsik felsefenin öncüleri olabilmeleri, gerek tarihî gerekse nesnel bakımdan, bu uzlaştırmacının eseridir; sonra ilk filozofların tümüne birden "Sokrates'ten öncekiler" denmesi de bundandır. Bu da ilkin Aristoteles sayesinde mümkün olmuştur.

Böylece Aristoteles'in ilk felsefeyi kendi sistemine uyacak şekilde yorumlayıp onu bozmuş olduğu iddiasının gerçekte olup bitenden ne kadar uzak olduğu da meydana çıkmış oluyor. Thales'ten Sokrates'cilere kadar felsefede görülen iç-birliği Aristoteles'in Eleahlılarla Pythagoras'cılardan çıkan salt düşünce felsefesine İyonyahların a r c h e kavramını katıp, böylece felsefî düşüncesinin bütün o zamana kadarki gelişmesini bir iç-birliğinde toplamış olmasına dayanır.

10. Bu birliğin gerisinde ilkel bir ihtiyaç, siyasî düzenin alnyazısıyla ilgili bir muhafaza, kurtarma, devam ettirme ihtiyacı gizlidir. Attika felsefesi klâsik olmuşsa, bu, şundandır: Klâsik felsefeye göre, bir bilgi ancak oldum olası, eskiden beri büinen doğruyu doğru diye kabul edip bir gelecek haline geldiği gün felsefî bilgi sayılır.

Çeviren: Dr. Hüseyin Batuhan